

*Uroš Stanković, saradnik u nastavi
Pravnog fakulteta u Novom Sadu*

IVANJDANSKI ATENTAT I PREKI SUD U PISMIMA KRALJA ALEKSANDRA OBRENOVIĆA DRAGI MAŠIN

Sažetak: *Od početka emotivne veze do veridbe (8. jula 1900. godine) kralj Aleksandar Obrenović i njegova ljubavnica Draga Mašin vodili su vrlo intenzivnu prepisku. U njoj, pored obostranih izliva nežnosti, pronalazimo i politička zbivanja. Među tim zbivanjima svoje mesto zauzeli su i Ivanjdanski atentat i Preki sud koji je povodom njega ustanovljen¹. Autor u radu prikazuje sadržinu sačuvanih kraljevih pisama izabranici svoga srca koja dotiču Ivanjdanski atentat i Preki sud i na osnovu podataka koje ona daju nastojati da odgovori na pitanja koliko napisano može da pomogne u rasvetljavanju pozadine ova dva događaja (pre svega,*

---

¹ Pod terminom *Ivanjdanski atentat* u istoriografiji se označava pokušaj ubistva kralja Milana Obrenovića 24. juna 1899 (prema julijanskom kalendaru na verski praznik Ivanjdan, otuda i naziv). Na kralja Milana pucao je izvesni Đura Knežević, rodom iz Risovca kod Bihaća, bivši kasapski i ribarski momak, vojnik i vatrogasac. Mada nisu postojale nikakve indicije o umešanosti najistaknutijih članova Radikalne stranke u atentat, oni su pohapšeni i pozatvarani već u noći između 24. i 25. juna. *Zakon o prekom sudu* (u daljem tekstu: ZOPS) je 28. juna ustanovio *Preki sud za varoš Beograd i okrug podunavski* (u daljem tekstu: Preki sud), koji je delovao do 19. septembra 1899, kada je ukinut ukazom kralja Aleksandra Obrenovića. O Ivanjdanskom atentatu i Prekom sudu vidi: Arhiv Srbije, *Preki sud za učesnike u Ivanjdanskom atentatu*; Arhiv Srpske akademije nauka i umetnosti (u daljem tekstu: Arhiv SANU) 7247/5 i 6, V. Petrović, *Dodaci memoara – Atentat na kralja Milana*, str. 413-430; Isti, *Dodaci memoara – Spasavanje glava radikal-skih od 19. avg. do 5. sept. 1899. god.*, str. 431-453; V. Đorđević, *Kraj jedne dinastije II*, Beograd 1905, str. 305 i dalje; S. Jovanović, *Vlada Aleksandra Obrenovića II*, Beograd 1931, str. 98-135, 402-420 = reprint Beograd 1990, str. 94-122, 139-154; Ž. Živanović, *Politička istorija Srbije u drugoj polovini devetnaestog veka IV*, Beograd 1925, str. 107-123, 135-139; U. Stanković, *Preki sud za učesnike u Ivanjdanskom atentatu* (neobjavljeni master rad), str. 4 i dalje.

obaveštenosti kralja o njima i kraljevom uticaju na njihov tok), jesu li informacije koje se nalaze u prepisci istinite i da li je Draga Mašin uticala na odluke svog ljubavnika vezane za atentat i krivične postupke pred Prekim sudom.

Ključne reči: *Aleksandar Obrenović, Draga Mašin, prepiska, Ivanjdanski atentat, Preki sud.*

I

Teško je sasvim precizno vremenski odrediti početak ljubavne veze između kralja Aleksandra Obrenovića i Drage Mašin. Nežna osećanja prema tadašnjoj dvorskoj dami svoje majke, kraljice Natalije, kralj je gotovo izvesno počeo da gaji već tokom jednog od boravaka u francuskom mondenskom letovalištu Bijaric (Biarritz), početkom 1895. Ljubav je, prema kraljevim sećanjima, uzvraćena već u jesen te godine, a kulminaciju dostigla u proleće 1897². Tada Draga Mašin napušta službu kraljičine dvorske dame, da bi se u jesen iste godine preselila u Beograd, iz očiglednog razloga – prostornog približavanja dvanaest godina mlađem ljubavniku. Mada njihova veza javnosti nije bila nepoznata, oni su se ipak trudili da je prikriju i kontakte uglavnom održavali putem pisma. Prepiska sadrži brojne izlive ljubavi sa obe strane, ali u njoj srećemo i osvrte dvoje ljubavnika na pojedina politička zbivanja, među kojima su se između ostalih našli i Ivanjdanski atentat i Preki sud. Činjenica da su u fondu Arhiva Srbije *Vojislav Jovanović-Marambo*³ sačuvana

---

² U pismima Dragi Mašin od 24. juna i 19. novembra 1898. godine kralj se priseća da „ima tri godine kako se (on i Draga Mašin, primedba U. S) vole“, odnosno da je pre 3 godine i 3 dana „osetio njene mile usnice na svojim“. Arhiv Srbije, *Zbirka Vojilava Jovanovića Maramboa 77/7, Pismo kralja Aleksandra Obrenovića Dragi Mašin od 24. juna 1898. godine; Zbirka Vojilava Jovanovića Maramboa 75/8a, Pismo kralja Aleksandra Obrenovića Dragi Mašin od 19. novembra 1898. godine*. Po jedno pismo iz 1898. i 1900. godine pokazuju da je Draga Mašin kralju postala „ženče“ (čime kralj najverovatnije aludira na intenziviranje veze) 1897. godine. Arhiv Srbije, *Zbirka Vojilava Jovanovića Maramboa 77/3, Pismo kralja Aleksandra Obrenovića Dragi Mašin No 3 od 30. septembra 1898. godine; Zbirka Vojilava Jovanovića Maramboa 77/6, Pismo kralja Aleksandra Obrenovića Dragi Mašin od 24. januara 1900. godine*.

³ Vojislav Jovanović-Marambo (1884, Beograd – 1968, Beograd), arhivar, diplomata i književnik. Glavni arhivar Ministarstva inostranih dela Kraljevine Jugoslavije (1924), savetnik poslanstava u Beču (1930), Bernu (1932-1933) i Londonu (gde je istovremeno obavljao i funkciju otpравниk poslova, 1933-1935). Revnosni sakupljač arhivske građe odnete iz Srbije za vreme Prvog i Drugog svetskog rata. Vidi: M. Mitić, *Poete u fraku*, Beograd 2002, str. 305-309.

samo kraljeva pisma o ovim dvema temama (iako se, kao što ćemo videti, iz jednog od pisama vidi da je o njima pisala i Draga Mašin), omogućava nam da se bavimo isključivo delom prepiske koji je potekao od Aleksandra Obrenovića.

II

Ivanjdanski atentat i Preki sud spominju se u tri pisma kralja Aleksandra Obrenovića Dragi Mašin – prvo je datirano na 25. jun, drugo 21. avgust, a treće 10. septembar 1899. godine. Mada se sva tri pisma odnose na Ivanjdanski atentat i Preki sud, ono što je u njima napisano pokriva različite segmente ova dva događaja. Takođe, prostor koji je u pismima posvećen dvama događajima nije jednak, već je na neke njihove aspekte obraćena veća, a na neke manja pažnja. Naposljetku, analizom pisama dolazimo do veoma sličnih, ali ipak ne i identičnih zaključaka.

* *
*

„Politički deo“ prvog pisma⁴ kralj počinje izlaganjem o rezultatima istrage nad osumnjičenima za podstrekavanje atentata. Kaže kako je „do sada najveća krivica do onog pukovnika Vladimira Nikolića⁵, a i Taušanovića, koji je „priznao da je ono pisao on sam“⁶. Sumnjivi su i prvaci Radikalne stranke Stojan Protić i Aca Stanojević, a za Ljubomira-Ljubu Živkovića, advokata i takođe istaknutog radikala, kralj navodi da „je bio na mestu atentata u tom trenutku i nađen zdravo usplahiren u razgovoru s jednim advokatom“. Imena „manjih uhapšenih ljudi“ kralj, međutim, „još ne zna“. Kod profesora Međunarodnog javnog prava na Velikoj školi Milenka Vesnića pronađeno je jedno pismo Save Grujića, srpskog poslanika u Petrogradu, u kome Grujić „užasno grdi sve stanje u Srbiji“ tvrdnjama da „narod nema energije da mi (kralju, primedba U. S) se odupre“ i da je izašao iz Radikalne stranke samo zbog toga što su „oni pre dve godine

---

⁴ Arhiv Srbije, *Zbirka Vojislava Jovanovića-Maramboa 77/8, Pismo kralja Aleksandra Obrenovića Dragi Mašin od 25. juna 1899. godine.*

⁵ Pukovnik Vladimir-Vlajko Nikolić bio je brat od ujaka poznatog srpskog pesnika Vojislava Ilića (1860-1894). G. Kovijanić, *Ranko Tajsić i pesnik Dragutin J. Ilić u izgnanstvu*, *Zbornik referata s naučnog skupa Ranko Tajsić* (oktobar 1993), Čačak 1994, str. 67-74.

⁶ Prilikom pretresa stana radikala Koste Taušanovića nađene su neke zabeleške čija je sadržina, prema proceni istražnih organa, vredala kraljeve Aleksandra i Milana. Arhiv Srbije, *Preki sud za učesnike u Ivanjdanskom atentatu 147/266, Optužnica protiv okrivljenih za izvršenje i podstrekavanje atentata No 17108 od 20. avgusta 1899. godine.*

meni (kralju, primedba U. S) popustili bili“. Takvo Grujićevo izražavanje nije prošlo bez posledica. Vladalac je „zbog takve grdne neiskrenosti to ruskoj vladi saopštio“, a poslanika „zbacio sa poslanstva i oduzeo mu čin đenerala“. Rezimirajući dosadašnja saznanja istrage, kralj zaključuje da se „još ne zna, ali ima tu najviše mesa Taušanovićevo i Pašićevih prijatelja“. Jedan od dvojice spomenutih, Pašić, „uhapšen je i u 4 sata dolazi u Beograd iz Požarevca gde je bio na putu“. No, tragovi ne vode samo ka vođstvu Radikalne stranke, već „ima jake sumnje da je u to umešan i onaj šef tajne policije ruske“⁷, koga je kralj spominjao Dragi Mašin „onomad kad je bio kod nje“. Sumnja je pala na još jednog Rusa – vojnog atašea Taubea, „koji je bio pristojan prvih dana a na kraju se samo s Pašićem viđao“. Kralj dodaje da atentat „možda ima veze sa onom palanačkom stvari“, o kojoj je svojoj ljubavnici „već pričao“. Pismo se završava konstatacijom da se „to danas isleđuje, još neće da priznađu (okrivljeni, primedba U. S), ali kad vide da je ozbiljno uzeće se na um i početi da govore ta gospoda“.

Pismo bi u izvesnom smislu moglo da pomogne u otkrivanju pozadine atentata. Naime, neki od savremenika su njegovo organizovanje pripisivali kralju Aleksandru, tvrdeći da je on već tada imao plan da se oženi Dragom Mašin i reši se oca, za koga je znao da bi se protivio ženidbi⁸. Rečenice iz pisma ne bi govorile u prilog tome, jer je za očekivati da bi kralj i najintimnije tajne podelio sa ženom svog života, što je, uostalom, i činio. No, s obzirom na to da bi dolazak pisma takve sadržine u pogrešne ruke mogao da proizvede nesagledive posledice po ljubavnike, kasniju prepisku iz koje se vidi da je kralj izbegavao da predstavi sebe kao donosioca nepopularnih odluka i kreatora nemilih događaja i poslovičnu obzirnost Aleksandra Obrenovića, u iznošenju ovakvih teza treba biti krajnje oprezan. Najzad, kralj kaže kako priznanja okrivljenih još uvek nema, što ukazuje na njegovu ubedenost da oni zaista i stoje iza atentata, jer u suprotnom ne bi ni imali šta da priznaju. Teško da bi neupućeni posmatrač stekao ovako konsekvantan stav o nečijoj krivici na samom početku

---

⁷ Kralj cilja na šefa ruske tajne policije za Balkan, pukovnika Aleksandra Grabova, čijim su delovanjem objašnjavani mnogi nedovoljno razjašnjeni događaji u Srbiji. O Grabovljevim akcijama vidi: S. Jovanović, *nav. delo*, str. 166, 209, 261, 277 = reprint str. 182-183, 218, 261-262, 275

⁸ Tu teoriju izneo je predsednik Vlade u vreme atentata dr Vladan Đorđević (1844-1930), a priklonila su joj se i dvojica njegovih ministara – unutrašnjih dela Đorđe Genčić (1861-1938) i narodne privrede Živan Živanović (1854-1931); pesnik Dragutin Ilić (1858-1926, inače brat mnogo poznatijeg Vojislava), smatrao je da su iza atentatora Kneževića stajali i kralj Milan i kralj Aleksandar. Vidi: Đorđević, *nav. delo*, str. 577; V. Đorđević, *Kraj jedne dinastije III*, Beograd 1906, str. 684-698; Živanović, *nav. delo*, str. 229. D. Ilić, *Jedan podatak o Ivanjdanskom atentatu, Ustavna Srbija*, 22. jul 1903.

isledenja⁹ i svega dan nakon atentata, osim ukoliko priželjkuje tu krivicu. Ovome treba dodati da su i pristalice teorije o kraljevoj umešanosti u atentat kao jedan od najjačih argumenata navodili upravo gorljive želje Aleksandra Obrenovića da se najpre zavedu vanredno stanje i preki sud, a potom radikalski prvaci osude po svaku cenu¹⁰.

Kako su osumnjičeni za izvršenje atentata pohapšeni i pritvoreni već u noći između 24. i 25. juna a pismo nosi datum 25. jun, vidimo da je kralj dobijao ažurna obaveštenja o toku krivičnog postupka. Smatramo da pismo ne pruža neposredne dokaze o kraljevom uticaju na postupak. Ali posrednim putem ipak možemo doći do takvog zaključka, i to pomoću tri poludokaza. Odlična obaveštenost kralja o isledjenju eo ipso otvara vrata hipotezi o njegovom uplitanju u tok postupka, jer je drugi razlog stalne komunikacije sa islednicima teško zamisliv. **Kralj** (podvukao U. S) je generala Savu Grujića smenio s mesta srpskog poslanika u Petrogradu, što nesumnjivo predstavlja mešanje u politička zbivanja povodom atentata. Po analogiji zaključujemo da ako je upravljao jednim političkim procesom – smenom poslanika, kralj je to mogao da učini i kada je u pitanju drugi – istraga i isledjenje vođeni protiv izvršioca i navodnih podstrekača atentata. Treća indicija, još ubedljivija od prve dve, je deo pisma u kome kralj izražava uverenje da će okrivljeni uskoro početi da govore (tj. priznaju krivicu). Ona je stilizovana tako da u najmanju ruku ostavlja dilemu da li se radi o pukom kraljevom mišljenju da će postupak imati određen tok ili pak pretnji okrivljenima.

Informacije koje je kralj predočio ljubavnici uglavnom su tačne. Atentator je, sudeći prema novinskim napisima koji su pratili tok istrage i isledenja, zaista i teretio pukovnika Vlajka Nikolića, Ljuba Živković viđen na mestu atentata, Grujićevo pismo „uvredljive sadržine“ pronađeno je prilikom pretresa Vesnićevog stana, Pašić je sproveden u Beograd 25. juna, iz izvora vidimo da su vođa Radikalne stranke i Kosta Taušanović figurirali za podstrekače ubistva kralja Milana, a ruska tajna policija imala udela u njegovom pripremanju. Ali neke činjenice kralj je prilično proizvoljno interpretirao. To u prvom redu važi za pismo Save Grujića, u kome nigde nije pisalo da narod nema energije da se odupre kralju, već samo da „apatično posmatra izvođenje prevrata“¹¹. Sumnja-

⁹ Pojam isledenja i njegova razlika u odnosu na istragu objašnjeni su u: U. Stanković, *Milenko Vesnić pred Prekim sudom za učesnike u Ivanjdanskom atentatu*, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu 1 (2009), Novi Sad 2009, str. 387-409.

¹⁰ O istinitosti navoda iz kraljevih pisama cf. S. Jovanović, *nav. delo*, str. 415 = reprint str. 149.

¹¹ Arhiv Srbije, *Preki sud za učesnike u Ivanjdanskom atentatu 86/28, Naknadni ispit optuženog Dr Milenka Vesnića, biv. prof. Vel. Škole, za delo atentata na N.J. V. Kralja*

mo i da je razlog Grujićevog opoziva „grdna neiskrenost“; skloniji smo da poverujemo kako je ovaj potez proizašao iz kraljeve preterane osetljivosti na bilo kakvu, pa makar i posrednu kritiku. Nije teško odgonetnuti zašto nailazimo na ovakva kraljeva objašnjenja sopstvenih postupaka – želeći da se ljubavnici prikaže u najboljem svetlu, kralj Aleksandar je svoju prekomernu strogost predstavljao kao pitanje načelnog, a ne ličnog karaktera.

U pismu uočavamo i jednu protivrečnost – kralj prvo najveću krivicu za atentat svaljuje na Vlajka Nikolića, a zatim okrivljuje Taušanovića i Pašićeve prijatelje. Kontradiktorne izjave bi se mogle protumačiti tako da je Nikolić organizator, a Taušanović i Pašićevi prijatelji intelektualni podstrekači atentata, pogotovo ako imamo u vidu sadržinu optužnice protiv okrivljenih¹².

Pored neistinitih i protivrečnih, sreće se i jedna nedorečena rečenica. Veoma je teško dokučiti šta se krije pod sintagmom „palanačka stvar“. Kako se ona nadovezuje na kazivanje o mogućoj umešanosti ruskog vojnog atašea u atentat a posle nje čitamo da se „to danas isleđuje“, moguće je da odgovor leži u glasinama o tobožnjim tajnim sastancima nekih od okrivljenih (Nikole Pašića, Koste Taušanovića i prote Alekse Ilića) sa službenicima ruskog poslanstva u Beogradu. Ali formulacija je i suviše neodređena i izuzetno zbunjujuća, pa se ova pretpostavka u nedostatku činjeničnog materijala koji bi je potkrepio ni izbliza ne može smatrati pouzdanom.

Bez obzira na to što u pismu nema delova koji bi ukazivali na uticaj Drage Mašin na kraljeve odluke povodom atentata, vrlo je verovatno da su ljubavnici o njemu razgovarali i ranije. Na takav zaključak navodi nas okolnost da kralj u političkom delu pisma uopšte ne daje nikakav uvod o atentatu već odmah prelazi in medias res, govoreći o pozadini nemilog događaja i toku krivičnog postupka¹³.

Milana i veleizdaju No 17003 od 30. jula 1899. godine; Arhiv Srbije, *Preki sud za učesnike u Ivanjdanskom atentatu 86/38, Optužnica protiv Milenka Vesnića No 17102 od 19. avgusta 1899. godine*.

¹² U uvodu optužnice protiv okrivljenih za učešće u atentatu na dva mesta su razdvojeni delovi u kojima se govori o neposrednim i posrednim podstrekačima atentata, odnosno zaverenicima i saučesnicima. Vlajko Nikolić svrstan je u prvu, a Nikola Pašić i Kosta Taušanović u drugu kategoriju. Arhiv Srbije, *Preki sud za učesnike u Ivanjdanskom atentatu 147/266, Optužnica protiv okrivljenih za izvršenje i podstrekavanje atentata No 17108 od 20. avgusta 1899. godine*.

¹³ Pretpostavljamo da je atentat prvi put spomenut u nesačuvanom pismu Drage Mašin, na koje se kralj poziva kada u svojoj prvoj pošiljci kaže: „Hvala ti mnogo ženče moje srce moje na malome slatkom pisamcetu kako me je obradovalo one slatke rečice što mi je moje ženče napisalo **ako me Bog čuva i ako čuva sve moje** (podvukao U. S)...“ Osoba povezana s kraljem koju je Bog sačuvao, čini nam se, je njegov otac.

* *
*

U drugom pismu¹⁴, od 21. avgusta 1899, nalaze se kraljevo izlaganje o stavljanju okrivljenih pod optužbu i zamisli o trajanju glavnog pretresa. Prema kraljevim rečima, „juče je predata tužba“, a „danas će se još čitati“. Glavni pretres, pak, trajaće „10 dana, do 2. septembra, jer ima onih koji se moraju preko novina pozvati jer su van zemlje, a to je Ranko Tajsić i Antonije Urošević, onaj restorater iz Bukurešta kod koga je atentator dolazio“. Po okončanju procesa (član 16 ZOPS zabranio je ulaganje pravnih lekova na presude Prekog suda), „4. ili 5“ (septembra, primedba U. S), biće otvoreno skupštinsko zasedanje, koje kao ni suđenje „neće trajati više od 10 dana“.

Osvrtom na ostale izvore dolazimo do saznanja da je kralj i ovoga puta brzo i iscrpno izveštavan o toku postupka. S druge strane, ni u ovom slučaju ne možemo da izvedemo direktan zaključak o tome je li on uticao na proces, ali ima nekoliko indicija o tome. Najpre se postavlja pitanje na koji način kralj može sa sigurnošću da predvidi koliko će trajati glavni pretres sem ako to sam nije odredio ili, u najmanju ruku, odobrio. Da paradoks bude veći, iz pročitanoog se stiče utisak da je postojala i ideja da se glavni pretres dodatno skрати, ali to nije učinjeno kako bi bio održan privid usklađenosti postupka sa zakonom. Desetodnevni rok, koji je tobože trebalo da protekne radi donošenja presude in absentiam, nije propisivao nijedan tadašnji pravni akt. Naprotiv, *Zakonik o postupku sudskom u krivičnim delima* (1865, u daljem tekstu: ZPSKD) predviđao je da optuženi za zločine, krivična dela čijim su izvršiocima prema članu 1 stav 2 *Krivičnog zakonika* iz 1860. godine (u daljem tekstu: KZ) pretili smrtna kazna, robija ili zatočenje, mogu biti osuđeni u odsustvu tek po proteku tri meseca od objavljivanja poziva na sud (čl. 314). Zbog jedne kasnije žalbe na dužinu postupka smatramo da je za drastično skraćivanje roka odgovoran upravo kralj. Upada u oči i da je vladalac, pišući kako će okrivljeni Tajsić i Urošević biti pozvani preko novina, zapravo prejudicirao pozitivnu odluku Prekog suda o njihovom stavljanju pod optužbu (!!!). Konačno, kralja odaje i namera da sazove skupštinu. Njeno sazivanje je prema članu 76 tada važećeg, *Namesničkog ustava* (1869), spadalo u isključivu prerogativu kralja, pa bi smo na ovom mestu ponovili da upravljanje političkim zbivanjima nakon okončanja procesa svakako signalizira da je kralj to činio i dok je krivični postupak trajao. Osim toga, u uslovima diktatorskog režima skupština

---

¹⁴ Arhiv Srbije, *Zbirka Vojislava Jovanovića-Maramboa 77/7, Pismo kralja Aleksandra Obrenovića Dragi Mašin No 11 od 21. avgusta 1899. godine.*

neretko služi za odobravanje nepopularnih vladaočevih mera, što je u ovom slučaju trebalo da bude surova presuda.

I ovog puta veći deo informacija koje je kralj predočio ljubavnici je tačan. Optužnica je predata Prekom sudu 20. avgusta, iz novinskih napisa koji su pratili tok postupka saznajemo da je prvobitno bilo planirano da glavni pretres počne 24. avgusta (iako taj datum kralj tvrdnjom da će suđenje trajati 10 dana i završiti se 2. septembra navodi samo eksplicitno) a posle ukidanja Prekog suda sazvana je skupština. Premda je glavni pretres zapravo započeo 27. avgusta¹⁵ i umesto deset trajao 13 dana, ne mislimo da je kralj svesno obmanuo ljubavnicu; netačne informacije bi pre bile proizvod naknadnih promena okolnosti (nama samo delimično poznatih) koje su dovele do napuštanja početnih koncepcija o toku postupka. O tim promenama je kralj kasnije vrlo verovatno i upoznao izabranicu svoga srca.

Ipak, mišljenja smo da se jedan netačan podatak ne može opravdati na navedeni način. Izjavom o obavezi pozivanja na sud Ranka Tajsića i Antonija Uroševića kralj svakako želi da prikaže Preki sud kao objektivnu ustanovu čije delovanje ostaje u granicama prava, a samim tim stvori i sliku o sebi kao vladaru koji se ne meša u rad pravosuđa. Laik u sferi prava, Draga Mašin bi trebalo da pomisli da je poziv odustnim okrivljenima privilegija, a ne zakonsko pravo.

Uticaj Drage Mašin na kraljeve političke odluke nije vidljiv ni u ovom pismu. No, pošto kralj pripovedanje o postupku počinje rečima „što se suđenja tiče...“, ne precizirajući o kakvom se suđenju radi, osnovano se može zaključiti da je njegova ljubavnica znala o čemu je reč. Tako je i ovo pismo, baš kao i prethodno, svedok učestalih razgovora dvoje ljubavnika o Ivanjdanskom atentatu i Prekom sudu.

* *
*

Treće pismo¹⁶ počinje kraljevim pravdanjem za neke rečenice iz ranije prepiske. Tvrdi da nije mogao da zamisli „da će ti (Dragi Mašin, primedba U. S) ono što sam ti kazao da ne uradiš kao baba (podrugljiv nadimak koji je kralj nadenuo svojoj majci, primedba U. S) 83 biti tako žao“¹⁷. Odvraća ljubavnicu od pomisli da bi „mi (kralju, primedba U. S)

---

¹⁵ Početak je odložen zbog smrti vođe Liberalne stranke Jovana Ristića (1831-1899). S. Jovanović, *nav. delo*, str. 107 = reprint str. 102.

¹⁶ Arhiv Srbije, *Zbirka Vojislava Jovanovića-Maramboa 77/6, Pismo kralja Aleksandra Obrenovića Dragi Mašin No 23 od 10. septembra 1899. godine.*

¹⁷ Kraljica Natalija se svim silama trudila da supruga, kralja Milana, odvrati od strogo tretmana prema okrivljenima pred Prekim sudom za učesnike u Timočkoj buni

bilo neprijatno da mi kažeš tvoje mišljenje o ovom našem procesu koji se otegao preko svake mere“. Molbu da ne ponovi „grešku“ njegove majke kralj je uputio Dragi Mašin jer se „bojao kako si mi dobra i nežna da se sažališ srce i ne izmoliš od mene milost i za najgore krivce“. Odgovarajući na ljubavničine primedbe da ga njeno mišljenje ne interesuje, kralj kaže kako joj ne bi „tako podrobno ni pisao o toj stvari koja ničeg prijatnog u sebi nema i koja samo može biti na dosadi u pismu dvoje zaljubljenih kako nas dvoje“. Konačno, uverava svoju dragu da to što joj piše „o takvim stvarima kao o osudama o kaznama“ neborivo dokazuje njegovu želju da ona „zna sve što biva“.

Završivši pravdanje, kralj predočava ljubavnici još neizrečenu presudu Prekog suda. Piše „srcu“ da će smrtna kazna biti izrečena atentatoru i Ranku Tajsiću, „koji se nalazi u Crnoj Gori pa prema tome neće se presuda ni izvršiti“. Razlozi zbog kojih će Tajsić biti osuđen na smrt su činjenice „da je već osuđen na 20 g. robije zbog koje je i pobjegao zbog jatovanja“¹⁸, a „ima dokaza da je i ovde umešan te nema druge kazne na koju ga mogu osuditi“. Vlajko Nikolić, Pera Kovačević, Antonije Urošević i likerđžija Miloš Dimić biće osuđeni na 20 godina robije zato što su „onog atentatora i pronašli i s njime radili i njega pridobili za atentat“. Istu kaznu Preki sud će izreći i Stojanu Protiću i Ljubomiru Živkoviću, jer su „sami priznali da su radili na tome da narod ne plaća porezu, i da su vredali po novinama i za koje je dokazano da što god se pisalo protiv nas (vlasti, primedba U. S) kod nas (u Srbiji, primedba U. S) da je od njih dvojice“, Milenkoviću¹⁹, „Anđelićevom agentu“, popu Milanu Đuriću,

---

(1883). To joj je pošlo za rukom, jer kralj nije ublažio kaznu samo radikalnu Arandelu-Raši Miloševiću (1851-1936), za koga se kraljica zauzela, već i celom Glavnom odboru Radikalne stranke. N. Obrenović, *Moje uspomene* (sa francuskog prevela Ivanka Pavlović), Beograd 2006, str. 132-133.

¹⁸ Milan Brkić, hajduk uhvaćen u oktobru 1896, označio je Ranka Tajsića za naručioca likvidacije učitelja Marka Backovića. Tajsić je u postupku pred prvostepenim sudom oslobođen optužbe usled nedostatka dokaza, ali je u strahu da zbog smene vlasti (radikalnu vladu Đorđa Simića u oktobru 1897. zamenio je kabinet kraljevog privrženika dr Vladana Đorđevića) ne bude ponovo podvrgnut suđenju pobjegao u Crnu Goru. Ispostavilo se da njegova bojazan nije bila bezrazložna, jer ga je čačanski prvostepeni sud u ponovljenom procesu 4. avgusta 1898. godine u odsustvu osudio na 20 godina robije za ubistvo. Arhiv Srbije, *Preki sud za učesnike u Ivanjdanskom atentatu 147/266, Optužnica protiv okrivljenih za izvršenje i podstrekavanje atentata No 17108 od 20. avgusta 1899. godine*; S. Jovanović, *Vlada Aleksandra Obrenovića I*, Beograd 1929, str. 389-390 = reprint Beograd 1990, str. 356-357.

¹⁹ Kralj misli na Radomira Milinkovića-Alavantića, istovremeno srpskog obaveštajca i pristalicu dinastije Karadorđević, koji je 1902. godine preduzeo neuspešan pokušaj obaranja Aleksandra Obrenovića s prestola (u istoriografiji nazvan *Alavantićeva afera*). Više o Alavantićevoj aferi vidi: S. Jovanović, *delo iz napomene 1*, str. 276-278 = reprint str. 274-276; Živanović, *nav. delo*, str. 261-262.

„koji je od Radoja Radojlovića onako opterećen²⁰ i za koga se zna da odavno agituje otvoreno“, advokatu Ivanu Pavićeviću, „koji je s atentatorom bio na lađi i imao one šifre sa Stojanom Protićem“ i Krezoviću, onom „koji je sam priznao“²¹. Svi ovi optuženi bi „bili u početku osuđeni na smrt, ali pošto su se desile one neprilike s poricanjem atentatora i sa dokazom da Krezovićeve tvrdjenja nisu pouzdana“, njima je „glava ostala, ali pošto je inače potpuno dokazano da su krivi to idu na ovako veliku kaznu“. Devetogodišnjim zatvorom biće kažnjen Kosta Taušanović, za koga „nema dokaza da je u izdajničku radnju umešan, već samo uvredu i draženje naroda²², jer je i sam priznao da je one beleške u kojima je pozivao na izdaju sam pisao“. Grupu osuđenih na 5 godina zatvora činiće Anđelija Jovanović, „koja je sa onim pogancem (atentatorom, primedba U. S) živela“ i Nikola Pašić, koji će odmah biti pomilovan zato što se „svojim držanjem na sudu i u pismu koje je meni (kralju, primedba U. S) uputio²³

---

²⁰ Novinar naprednjačke provenijencije Radoje Radojlović u iskazima iz isleđenja i s glavnog pretresa tvrdio je da ga je prota Milan Đurić 1891. godine vrbovao da ubedi svog rođaka Milutina Garašanina (sina znamenitog srpskog državnika Ilije Garašanina i jednog od osnivača Napredne stranke) da okrene leđa dinastiji Obrenović i priključi se Karađorđevićima. Arhiv Srbije, *Preki sud za učesnike u Ivanjdanskom atentatu 147/266, Optužnica protiv okrivljenih za izvršenje i podstrekavanje atentata No 17108 od 20. avgusta 1899. godine*

²¹ Dimitrije Krezović je bio optuženik čiji je iskaz teretio Stojana Protića, Ljubomira Živkovića, Acu Stanojevića, Milana Đurića i Vlajka Nikolića za navodne dogovore o dovođenju na vlast dinastije Karađorđević u štampariji radikalnog glasila *Odjek* na zimu 1898. godine, kojima je i on sam prisustvovao kao kurir i poverenik crnogorskog kneza Nikole, Petra Karađorđevića i Ranka Tajsica. Više nego neuverljiv u suočenjima s petoricom saoptuženih, odavao je utisak čoveka potplaćenog za lažno svedočenje. Nakon pomilovanja, 1903. godine, priznao je novosadskoj *Zastavi* da mu je vlast tu ulogu zaista i bila namenila. Vidi: Stanković, *delo iz napomene 1*, str. 22, 33-35; *Zastava* 18-21. jun 1903.

²² Radi se o krivičnim delima uvreda kralja i člana kraljevskog doma (čl. 91 b, st. 1 i 2 KZ) i podsticanje otpora vlastima (čl. 92 KZ).

²³ Voda radikala Nikola Pašić je 8. septembra iz zatvora uputio pokajničko pismo vladaocu, u kome je nekoliko partijskih kolega (Ranka Tajsica, Ljubomira Živkovića, Stojana Protića, Kostu Taušanovića, Jovana Đaju i Milana Đurića) optužio za antidinastičnost. Vidi: S. Jovanović, *delo iz napomene 1*, str. 125-126 = reprint str. 117. U završnoj reči na glavnom pretresu Pašić je izjavio kako se s gledišta krivičnog prava ne može smatrati odgovornim za atentat na kralja Milana, ali da snosi političku odgovornost jer nije dovoljno suzbijao rad antidinastičara iz svoje stranke (pri tom kao protivnike dinastije imenovavši Stanojevića, Milorada Karamarkovića i Ranka Tajsica). Zapisnik izjave nalazi se u arhivi Ministarstva inostranih dela, a objavili su ga i dnevna štampa, sam Pašić u posthumno izdatoj autobiografiji pod nazivom *Moja politička ispovest* i Vasa Kazimirović u monografiji o vođi radikala. Vidi: Arhiv Srbije, *Ministarstvo inostranih dela – političko odeljenje*, f. II, A/23, 608-614, *Završna reč Nikole Pašića pred Prekim sudom za učesnike u Ivanjdanskom atentatu*; N. Pašić, *Moja politička ispovest*, Beograd, Toronto 1989, str. 158-163; V. Kazimirović, *Nikola Pašić i njegovo doba I*, Beograd 1990, str. 578-580.

tako pokorio da se odrekao svoje zavereničke prošlosti“. Kralj smatra da će vođa Radikalne stranke zbog ovih postupaka „izgubiti svaki ugled kod radikala a i kod Rusa koji će sad početi užasno da ga grde da će se on još većma s njima zavaditi“ i iz tih razloga „od njega ne može više biti opasnosti za nas“. Radi potkrepljenja svojih stavova poziva šeri (franc. *cherrie* = trešnja, izraz kojim su kralj Aleksandar i Draga Mašin tepali jedno drugom) da pročita „ono što ima u današnjim *Malim novinama*“²⁴. Zbog nedostatka dokaza Preki sud će „pustiti kao nevine“ Acu Stanojevića, „vrlo velikog i opasnog radikala“, profesora Đoku Stojkovića i Mladena Jovanovića, „negdašnjeg našeg (kraljevog, primedba U. S) admirala“. Kako je 10. septembar „rešavajući dan“ kralj se „pomolio Bogu onako iskreno kao što mu je ‘ženče’ (Draga Mašin, primedba U. S) pisala“. Na kraju iscrpnog obaveštenja o presudi nalaze se kraljeve reči da se svojoj dragoj „može zakleti da ako se koji krivac i izvukao niko od ovih ostalih prav nije“.

Pored izlaganja o procesu, kralj daje i nekoliko napomena o proterivanjima, koja su nakon atentata široko primenjivana. Kaže da se jedino po tom pitanju ne slaže sa ljubavnicom, uz opaske „da nije pametno da se još koji protera, jer ovde kakvu policiju imamo... i ipak pouzdati se u nju možemo više nego u stranu“ i kako proterivanjem potencijalno opasna lica „izmaknu nam ispod ruke“. Već proterani radikali Sava Grujić, Mihailo Vujić²⁵, Andra Nikolić²⁶ i drugi su, prema kralju, „manje opasni jer oni mogu samo da grde i da pišu“, ali za razliku od njih trojice „oni opas-

²⁴ List pokrenut 1888. godine, koga je radikalski renegat i poznati novinar Pera Todorović (1852-1907) 1891. godine otkupio i pretvorio u poluslužbeno dvorsko glasilo. Izlazio je do 1903. godine. Odrednica *Male novine* (U. Džomić), *Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka III*, Zagreb 1928, str. 655. Kralj upućuje na uvodni članak jutarnjeg izdanja od 10. septembra, naslovljen *Reč u napred*, gde je glavni urednik Todorović pohvalio Nikolu Pašića kao „čoveka“, „Srbina“ i „rodoljuba“ zbog priznanja krivice pred Prekim sudom. *Male novine*, 10. septembar 1899. godine (jutarnje izdanje).

²⁵ Mihailo-Miša Vujić (1853, Beograd – 1913, Sušak), ekonomista i političar. Istaknuti radikal. Ministar finansija (1889, 1891, 1893, 1896-1897), poslanik Srbije u Parizu (1900-1901), ministar inostranih poslova (1901-1902), predsednik Vlade (1901-1902), poslanik u Beču (1903), Berlinu (1906) i Rimu (1909). Ubrajan u tzv. „dvorske radikale“, koji su zagovarali blisku saradnju Radikalne stranke i Dvora. Odrednica *Mihailo Vujić* (S. Jovanović), *Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka I*, Zagreb 1925, str. 432.

²⁶ Andra Nikolić (1853, Čačak – 1918, Pariz), profesor i političar. Član Radikalne stranke; u njenom Glavnom odboru je bio od osnivanja partije (1881) do smrti. Narodni poslanik (1887, 1888, 1889, 1903-1918), državni savetnik (1890-1894, 1900-1901), ministar prosvete i crkvenih poslova (1890-1892, 1896-1897, 1904-1905, 1906-1909), poslanik Srbije u Parizu (1901), senator (1901), predsednik Narodne skupštine (1909-1918). Poput Vujića, spadao u „dvorske radikale“. Vidi: Odrednica *Andra Nikolić* (J. Prodanović), *Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka III*, Zagreb 1928, str. 78.

ni zlikovci kad se proteraju oni snuju zavere i neprilike gore sa strane nego u zemlji, jer u zemlji ima načina da se kontrolišu“.

Pre nego što pređemo na analizu pisma izneli bismo jedno zapažanje u pogledu njegove sadržine. Ne možemo da se otmemo utisku da ona predstavlja neku vrstu kraljevog iskupljenja za ljubavničine prigovore da joj se nedovoljno obraća za savete. Kralj je izlaz iz neugodne situacije našao u davanju najznačajnije informacije u celom postupku, i to u trenutku kada je ona bila poznata samo sudijama Prekog suda i njemu. Upoznavanje voljene s tako vrednim saznanjem trebalo je da odagna njene sumnje da je kralj mimoilazi u odlučivanju.

Pročitavši prva dva pisma uverili smo se da je kralj o toku krivičnog postupka bio pravovremeno i detaljno izveštavan. Ali tek nakon čitanja trećeg spoznajemo u kom trenutku su izveštaji dolazili u Dvor – pre nego što bi neka politička promena u spoljašnjem svetu uopšte i nastupila.

Kraljevo uplitanje u proces ovde je, mislimo, najuočljivije i vidimo ga kako u kraljevom pravdanju ljubavnici, tako i delu pisma posvećenom presudi. Već na početku se postavlja pitanje: da kralj nije donosio odluke o toku postupka, da li bi ga ljubavnica prekorevala za nesavetovanje s njom? Cilj kraljeve molbe izabranici svog srca da ne postupa kao kraljica Natalija je očigledno bio da olakša sprovođenje u delo njegove ideje o strogo kažnjavanju krivaca. Kralj to i sam priznaje, jer objašnjavajući svoj strah da ljubavnica ne izmoli pomilovanje, kaže: “...jer cherie kad bi me ti ljubavljuzaklela **ja bih učinio što god zaželiš** (podvukao U. S)...“ Dakle, iz podvučenog se jasno vidi da kraljeva moć da nešto učini u postupku nije bila upitna; mesta za diskusiju ima samo oko toga da li se takvom mogućnošću i koristio.

Rečenice o presudi u izvesnom smislu pružaju još konkretniju građu za formiranje zaključka o kraljevom upravljanju procesom. Samo izveštavanje kralja pre donošenja presude upućuje nas na to da je tražena vladaočeva saglasnost za njenu sadržinu. Sve dokaze kojima kralj obrazlaže krivicu budućih osuđenih sadrži i presuda Prekog suda, a kako monarh u pismu spominje da su sudije još okupirane izradom obrazloženja ne treba isključiti mogućnost da im je neke delove on sam sugerisao²⁷. Kraljeve intervencije u procesu se bez sumnje najpotpunije mogu

---

²⁷ Arhiv SANU 13428, *Presuda Prekog suda za varoš Beograd i okrug podunavski protiv Stevana-Đure-Kneževića, atentatora iz Risovca u Bosni, zaverenika: Vljaka Nikolića pukovnika u penziji, rodnom iz Beograda, Petra Kovačevića biv. činovnika opštine Beogradske rodnom iz Studenice, Mijaila Dimića likerđžije ovd. rodnom iz Jagodine, Antonija Uroševića restoratora iz Nord Gari u Rumuniji, Živka Anđelića načelnika okružnog u penziji rodnom iz D. Milanovca, saučesnika: Nikole Pašića biv. predsednika opštine beogradske rodnom iz Zaječara, Koste Taušanovića biv. upravnika beogradske zadruge rodnom*

dokazati informacijom da će Nikola Pašić biti relativno blago kažnjen i pomilovan **jer je njemu poslao pokajničko pismo i prokazao svoju stranku** (podvukao U. S). Može se postaviti i pitanje koja je svrha kraljeve zajedničke molitve sa sudijama koje odlučuju o sudbini njegovih političkih protivnika. Kralj kome je stalo do pravde reagovao bi na skandalozan postupak Prekog suda koji prvo donosi presudu, a tek onda traži obrazloženje (iako sud presuđuje upravo na osnovu razloga koje sadrži ovaj deo presude, primedba U. S) Tezu o kraljevom uticaju na postupak možemo da učvrstimo i jednim udaljenim, ali ne sasvim beznačajnim osnovom podozrenja – izjavama o proterivanjima. Suvereni gospodar proterivanja, kralj je ništa manje suvereno mogao da gospodari i krivičnim postupkom protiv okrivljenih za izvršenje i podstrekavanje atentata.

Naspram obilja dokaza koji upućuju na kraljevo mešanje u proces ističe se i jedan koji govori da on po tom pitanju ipak nije bio svemoguć. To je negodovanje zbog prevelikog prolongiranja krivičnog postupka. Pošto izvori o tome ćute, možemo samo da nagađamo kakva se smetnja isprečila realizaciji kraljeve namere da postupak bude kratak.

Najvažnija informacija iz kraljevog pisma, presuda optuženima u potpunosti je tačna, u šta možemo da se uverimo uvidom u ovaj akt Prekog suda. Napomene o nemogućnosti izvršenja smrtne kazne nad Rankom Tajsićem i potpunoj dokazanosti krivice osuđenih na robiju deluju nam kao sredstvo za neutralizaciju negativnog utiska koji bi strogost presude mogla da izazove.

Nije na odmet napomenuti da se iz pisma ishod postupka ne može saznati u celosti. Kralj, naime, govori o presudama koje će Preki sud izreći osamnaestorici optuženih, ali ne pominje šta će se desiti sa preostalom devetoricom (optuženi Živko Anđelić se 26. avgusta, dan pred početak

---

*iz Aleksinca, Stojana Protića, odgovornog urednika „Novog Odjeka“ rodnom iz Kruševca, Ljubomira Živkovića adv. ovd. Ace Stanojevića stampara ovd. rodnom iz Knjaževca, Milana Đurića prote iz Užica, Dimitrija Krezovića iz Plevlja, Ranka Tajsića iz Puhova, Radomira Milinkovića-Alavantića dijurniste iz Šapca, Ivana Pavićevića, adv. iz Negotine, rodnom iz Rsojevića u Crnoj Gori, Uroša Pantelića vatrogasca iz Vražogrncu, Mladena Jovanovića inženjerskog kapetana rodnom iz Brezove, Anđelije žene Mladena Jovanovića iz Beograda, Đorđa Stojkovića biv. direktora gimnazije iz Negotina, Đoke Novakovića poručnika u penziji, rodnom iz Loznice, Gaje Miloradovića, zemljodelca iz Despotovca, Jovana Stevanovića zemlj. iz Oštrelja, Nastasa Marinkovića, zem. iz Belog Potoka, Jovana Todorovića iz Baničine, Jovana Stevanovića iz Grlišta, Avrama Savića zem. iz Rataja i Tome Rajkovića ćurčije iz Izvora No 650 od 13. septembra 1899. godine (kucani prepis, u daljim napomenama: Presuda optuženima za izvršenje i podstrekavanje atentata); A. Radenić, *Progoni političkih protivnika u režimu Aleksandra Obrenovića 1893-1903*, Beograd 1973, str. 358-410.*

glavnog pretresa, obesio u pritvorskoj ćeliji). Ključ za rešenje ove zagonetke nalazi se u ličnostima izostavljenih i procenjenom stepenu njihovog „učesća“ u atentatu; budući politički potpuno beznačajne ličnosti čija je odgovornost za ivanjdanski zločin bila minimalna, oni su ostali van kraljevog fokusa²⁸.

Znatno teži „propust“ od izostavljanja političkih anonimaca su neistinite informacije. Poći ćemo od načina na koji kralj obrazlaže krivicu budućih osuđenih - ona praktično predstavljaju znatno pojednostavljene i prilično slobodne interpretacije obrazloženja na koja kasnije nailazimo u presudi²⁹. Imena dvojice optuženih su netačna – „Anđelićev agent“ nije se prezivao Milenković nego Milinković, a ime likerđžije Dimića bilo je Mihailo a ne Miloš. Mladen Jovanović bio je komandant kraljevog kupatila (plaže), dok čin admirala u srpskoj vojsci uopšte nije ni postojao. Iako podučavan pravu³⁰, kralj na 2 mesta nije pokazao zavidno poznavanje pozitivnog krivičnog procesnog zakonodavstva. Optužnica nam skreće pažnju da Ranko Tajsic nije bio osuđen za jatakovanje (čl. 250 a i 250 g KZ) nego ubistvo. Uz to, presuda kojom je optuženi oslobađan usled nedostatka dokaza nije bila istovetna oslobađajućoj³¹. Ako je pod „rešavajućim danom“ kralj podrazumevao dan donošenja presude, onda se i ova njegova izjava može smatrati neistinitim obaveštenjem, jer je Preki sud o krivici optuženih odlučio tek 13. septembra.

Pored ovih, smatramo nenamernih grešaka, zapažamo i neke podatke za koje postoji osnovana sumnja da su svesno neistiniti. Izvori govore da je pogubljenje pretilo „svega“ dvojici do petorice „veleizdajnika“ (imena se donekle razlikuju u zavisnosti od izvora, ali svi pominju Nikolu Pašića i Kostu Taušanovića)³². Imajući u vidu celokupan rad Prekog suda, gotovo je nezamislivo da bi njegove sudije odustale od izricanja smrtnih

---

²⁸ O identitetu devetorice nespomenutih optuženika i delu presude koji se odnosi na njih vidi Arhiv SANU 13428, *Presuda optuženima za izvršenje i podstrekavanje atentata No 650 od 13. septembra 1899. godine*.

²⁹ Ibidem.

³⁰ Kralja je podučavao pravu jedan od najboljih srpskih civilista u drugoj polovini XIX i početku XX veka Andrija-Andra Đorđević (1854-1914). Plan predavanja čuva se u Arhivu Srpske akademije nauka i umetnosti. Arhiv SANU 10318, *Plan predavanja Andre Đorđevića Aleksandru Obrenoviću iz Enciklopedije prava*.

³¹ Presuda kojom je optuženi oslobađan usled nedostatka dokaza je prema članu 242 ZPSKD izricana ako nema dovoljno dokaza da je optuženi izvršio krivično delo, a oslobađajuća (čl. 241 ZPSKD) kada su svi dokazi koji ga terete obesnaženi ili ne postoje zakonski uslovi za osudu (npr. uračunljivost).

³² Radenić, *nav. delo*, str. 650-651, 663, 675; Arhiv SANU 7247/6, V. Petrović, *Dodaci memoarima – Spasavanje glava radikalskih od 19. avg. do 5. sept.*, str. 433, 437, 439-442.

kazni zbog nepouzdanih svedočkih iskaza, a još manje da Dvor povodom toga ne bi ništa preduzeo. Nasuprot tome, kao razlog odustanka od smrtne kazne najčešće se navodi intervencija velikih sila – Rusije i Austro-Ugarske³³. Drugi netačan podatak u stvari je izražen u vidu prividno naivne ocene kralja Aleksandra o krivici osuđenih; mišljenja smo da ni on ni njegov otac ne bi dopustili da neki od „krivaca“ izmaknu „pravdi“. Jasno je da su oba iskaza, kako onaj u kome se zataškava uplitanje velikih sila u proces i izricanje kazne prebacuje na teren prava, tako i onaj koji ostavlja mogućnost da neki učinilac krivičnog dela ne bude osuđen a ubeđenje u ispravnost osuđujućih presuda osnažuje zakletvom, motivisani kraljevim nastojanjem da ustanovljeni Preki sud predstavi kao objektivnu ustanovu, a sebe kao pravičnog vladara koji progoni samo dokazane zločince.

I treće pismo potvrđuje da se Preki sud redovno nalazio u korespondenciji kralja Aleksandra Obrenovića i Drage Mašin i u isto vreme otkriva i velik uticaj buduće kraljice na svog ljubavnika. On je najnedvosmislenije izražen u kraljevoj rečenici da bi ispunio sve što njegova draga poželi i priznanju da njenoj eventualnoj molbi za milost prema krivcima ne bi mogao da se suprotstavi. Ovaj stav kralj konkretizuje na nekoliko mesta u pismu. Rekavši da se sa ljubavnicom ne slaže **jedino** (podvukao U. S) u pogledu proterivanja, kralj na posredan način obelodanjuje da joj se poveravao i tražio savete u vezi sa više pitanja. Posledica jednog od saveta je zajednička molitva kralja i sudija. S druge strane, kralj nije uvažio ljubavničin predlog metoda za obračun sa protivnicima režima, pošto čak ni srpska prekosavska štampa naklonjena opoziciji (novosadski *Zastava* i *Branik*, zagrebački *Srbobran* i dr) ne donosi članke o novim proterivanjima.

III

Pažljivo pročitavši pisma kralja Aleksandra Obrenovića Dragi Mašin opazili smo se da je njihova prepiska bila izuzetno intenzivna³⁴. Uče-

³³ O naporima Rusije i Austro-Ugarske da izdejstvuju „umereno postupanje“ prema optuženima vidi: Petrović, *delo iz napomene* 32, str. 433, 439-445; Radenić, *nav. delo*, Beograd 1973, str. 548, 554, 556, 557, 558, 633-635, 637-650, 653-655, 657-677; Đorđević, *delo iz napomene* 1, str. 492, 586-593; D. Popović, *Ivanjdanski atentat i Rusija, Srpski književni glasnik* 23 (1928), Beograd 1928, str. 602-613; S. Jovanović, *delo iz napomene* 1, Beograd 1931, str. 118-122 = reprint str. 110-114; Kazimirović, *nav. delo*, str. 568-569, 572-576; Stanković, *delo iz napomene* 1, str. 44-45.

³⁴ Na samom vrhu prve strane trećeg pisma nalazi se rečenica: „Da ne zaboravim srce juče sam ti pisao (pismo, podvukao U. S) No 22, ako je nisi dobila ti ići od ... (rukopis nečitak) da ti je pošlje“. Dalji tekst donosi kraljevo obaveštenje da je „sinoć primio slatko pisanice No 13“ iz koga se vidi da se ljubavnica „začudila što nije primila pismo

stalost pojavljivanja Ivanjdanskog atentata i Prekog suda u korespondenciji vrlo je velika. Najjači argument za ovakvu tvrdnju daju nam kraljev iskaz da je ljubavnicu detaljno izveštavao o toku postupka i jezičke formulacije iz pisama, koje pokazuju da je adresatu već poznata materija iz pošiljaka.

Od tri faze rada Prekog suda³⁵, kralj daje informacije i komentare jedino o drugoj. To je i razumljivo, pošto su većina okrivljenih bili ličnosti iz političkog života Srbije. No čak i u okviru razmatranja ovog stadijuma delovanja Prekog suda kralj ne zalazi u detalje nego se ograničava na najvažnija zbivanja.

Interesantno je da se tri pisma vremenski podudaraju s vrlo važnim trenucima krivičnog postupka – početkom istrage, stavljanjem pod optužbu i donošenjem presude. Značaj prelomnih momenata koje prepiska pokriva pruža kakvu-takvu utehu za velik broj izgubljenih pisama.

Prostor koji su Ivanjdanski atentat i Preki sud dobili u prepisci veoma je velik. Od 4 stranice prvog pisma kazivanje o atentatu proteže se na dve. Sa drugim stvari stoje nešto „gore“ – osvrt na postupak nalazimo na kraju pete i otprilike polovini šeste strane (od osam koliko ih pismo ukupno ima). U trećem je deo posvećen Prekom sudu najduži i zauzima više od polovine pisma (strane 3-8 od 11). Ovakvi udeli najbolje govore o zaokupljenosti kralja Ivanjdanskim atentatom i Prekim sudom.

Izračunavanje razmera zastupljenosti Ivanjdanskog atentata i Prekog suda ostaje bespredmetno bez odgovora na pitanje zbog čega oni variraju od pošiljke do pošiljke. Smatramo da je razlog oscilacija nejednak značaj faza krivičnog postupka o kojima govore. O presudi, najvažnijem momentu postupka napisano je najviše, istrazi koja treba da odvede do počinitelaca i podstrekača atentata nešto manje, a stavljanju pod optužbu, u uslovima gde su krivici praktično unapred poznati samo formalnosti, najmanje. Korelacija između dužine pisama i značaja događaja koji obrađuju stoga nam se čini evidentnom.

No 16°. Braneci se od optužbi za neredovnost u slanju pošiljki, kralj objašnjava da „nikad nije propustio da tri dana piše, no je pisao svaki dan ili svaki drugi“. Razmak je bio veći samo između osamnestog i devetnaestog pisma (2 do 5 dana), i to „usled prekinutog saobraćaja dok nije organizirana pošta kod nas“. Saznajemo i datume nekih od pisama – petnaesto je postato „28°“, šesnaesto „30°“, a sedamnaesto „31°“ (avgusta, podvukao U. S). Kada se sve ovo dovede u vezu sa pismom od 21. avgusta, gde se kralj zahvaljuje ljubavnici na „kartici“ broj 6, zaključujemo da je numerisanje počelo oko 5. avgusta i da je Aleksandar Obrenović poslao skoro dvostruko više pisama Dragi Mašin nego ona njemu.

³⁵ Podelu na tri faze sačinili smo na osnovu tri kriterijuma – opštih karakteristika postupka, svojstava okrivljenih i krivičnih dela koja su im stavljana na teret. Više o tome vidi: Stanković, *delo iz napomene 1*, str. 8 i dalje.

Pisma vrlo ubedljivo dokazuju uvreženu pretpostavku da su kralju izveštaji o dešavanjima vezanim za atentat i postupak pred Prekim sudom bili vrlo brzo dostavljani.

Svojoj ljubavnici kralj je mahom prenosio istinita obaveštenja. Poveremene neistinite informacije mogu se objasniti trojako – kraljevom željom da sakrije istinu koja bi ga mogla kompromitovati u očima voljene, njegovim neznanjem i naknadnim promenama okolnosti koje su omele početne projekcije.

Međutim, kao što podaci iz drugih izvora služe za proveru tvrdnji iznetih u kraljevim pismima, tako i ono što je kralj napisao može da potkrepi verodostojnost varljivih sećanja savremenika i nepouzdanih novinskih članaka. Ovi, po prirodi stvari ne tako pouzdani izvori, znatno dobijaju na težini ukoliko njihova obaveštenja budu potvrđena iz prve ruke.

Zamerke na koje se kralj osvrće u trećem pismu su indikator težnji buduće kraljice da već tada zagospodari političkim životom Srbije. Sadržina pisma pokazuje da je već 1899. godine bila blizu ostvarenja tog cilja. Kraljeva izvinjenja i uvažavanje ljubavničkih preporuka daju za pravo autorima koji Dragu Mašin već u ovoj fazi emotivne veze vide kao dominantan faktor u odlučivanju o važnim državnim pitanjima.

Kao istorijski izvor tri pisma imaju široko polje primene, jer smo se analizom njihovih tekstova uverili da barem donekle mogu da razjasne mnoge nedoumice najrazličitijeg karaktera. Stoga mali obim sačuvane prepiske između Aleksandra Obrenovića i Drage Mašin mora da ražalosti svakog istraživača entuzijastu.

*Uroš Stanković, Junior Assistant
Faculty of Law Novi Sad*

Ivanjdan Attempt and Martial Court in King Alexander Obrenovich's Letters to Draga Masin

Abstract

From the very beginning of their love relationship to the engagement (on July, 8th 1900) king Alexander Obrenovich and Draga Masin were in very intensive correspondence. Besides mutual love gushes, the correspondence contains some significant political events. Among these can be found Ivanjdan attempt and Martial Court introduced after the attempt had been carried out. The author showed the contents of preserved king's letters to his beloved whose subjects are Ivanjdan attempt and Martial Court and, relying on presented data, strive to answer to what extent the correspondence can be helpful in explaining the background of Ivanjdan attempt and Martial Court (above all, the king's acquaintance with them and his influence on their courses), explore the consistence of given information with the truth, and examine whether Draga Masin influenced the king's decisions connected to the attempt and trial before the Martial Court.

Key words: Alexander Obrenovich, Draga Masin, correspondence, Ivanjdan attempt, Martial Court.